

НЕБОЈША ПЕТРОВИЋ*
Студентски центар Нови Сад
Нови Сад

УДК 338.43:316.75
Монографска студија
Примљен: 14.05.2015
Одобен: 11.06.2015

МЕСТО И УЛОГА КООПЕРАЦИЈЕ У ПЕРИОДУ ОД 1954. ДО 1956. ГОДИНЕ

Сажетак: Кооперација представља правни израз за повезивање пољопривредних произвођача са земљорадничком задругом или неком другом организацијом. Ова сарадња је предвиђена у циљу подруштвљавања земље и стварања идеолошки прихватљивих друштвених односа на селу. Овај модел је највећи утицај имао на пољопривреду у периоду од 1957.-1964. Међутим, наша историографија је занемарила или потпуно искључила њен утицај у периоду пре 1957. Користећи многобројне примере, аутор доказује њено присуство и значај раније, нарочито у периоду 1954.-1956.

Кључне речи: кооперација, пољопривреда, село, социјализам, идеологија

Индивидуална пољопривредна газдинства и крупна социјалистичка производња сарађивали су, односно кооперирали, још у првим годинама комунистичке власти. Међутим, скоро комплетна стручна литература која се бави овим проблем, не само да занемарује горе наведене можемо рећи спорадичне облике кооперације који су постојали до закона о реорганизацији СРЗ и закона о земљишном фонду, већ и њену широку примену у периоду од 1953. до 1956. године. Изузетак представља Никола Гаћеша који, мада се није активније бавио овим проблемом, сматра да је организација кооперације службено уређена Уредбом о земљорадничким задругама из јануара 1954. године.¹ Нема сумње да је кооперација свој највећи размах и утицај који је имала и који се поклопио са највећом експанзијом југословенске пољопривредне производње, доживела у периоду од 1957. до 1964. године. Али никако не треба занемарити или потпуно искључити њен утицај на прелазну фазу југословенске аграрне политике (1953-1957), чију је садржину и она сачињавала.

Непосредно по објављивању Уредбе о реорганизацији СРЗ, Едвард Кардељ је у чланку „О неким проблемима наше политике на селу” истакао да је

---

* nebojsa.petrovic@scns.rs

¹ Никола Гаћеша, *Земљишни власнички односи у Војводини уочи Другог светског рата*, Нови Сад 2007, 156.

развијање земљорадничких задруга општег типа најважнији задатак јер је она „омогућује повезивање читаве индивидуалне сељачке производње са социјалистичким привредним системом.” Али да би се дошло до тог амбициозног циља, задруга по његовом мишљењу мора да унапреди и прошири своју делатност - да створи задружни фонд средстава за производњу, сточарских станица, фарме и прерађивачке индустрије.² Као што можемо видети, земљорадничка задруга општег типа постаје камен темељац нове политике према пољопривреди, а разни видови кооперације само метод, или боље рећи мост којим ће се она лакше повезати са до тада према задругарству и држави сумњичавим сељаштвом.

Веома брзо, већ крајем 1953. године, одржан је у Новом Саду тзв. проширени пленум Управног и Контролног одбора Савеза земљорадничких задруга Војводине, на којем су учествовали и управници свих среских савеза земљорадничких задруга, као и представници привредних и научних установа из Новог Сада. У уводном делу материјала за седницу, који је потписао председник Савеза земљорадничких задруга Ђура Јовановић, констатује се да земљорадничко задругарство остаје, и после укидања административних мера, основ за развитак социјалистичких односа на селу. С тим што се сада истиче улога земљорадничких задруга општег типа, јер су оне у односу на СРЗ „ближе свести и потребама индивидуалног сељака.”³

Аутори документа очекивали су да ће убрзо морати доћи до удруживања сељачких газдинстава у одређене економске организације, пре свега у задруге општег типа јер ситно газдинство, услед делимичног повлачења државе, једино на овај начин може надокнадити своје слабости у области промета (набавка робе, продаја пољопривредних производа), кредитирања, прераде, употребе заједничких машина и сл. Удруживање у области пољопривредне производње долази на крају „јер на њиви ситан и средњи сељак најдуже може да издржи конкуренцију крупне пољопривредне производње.”⁴

Дакле, недвосмислено је заузет став да је за даљи развој пољопривредне производње, али и социјалистичких односа у пољопривреди, најбоље средство земљорадничка задруга општег типа. Али за разлику од претходних покушаја, када је власт разним административним притисцима наметала сељаштву своја решења, сада се промовишу суптилнији механизми који изазивају економску потребу за удруживањем и анулирају страх код сељаштва од задругарства и сарадње са социјалистичком државом. Да би земљорадничке задруге испуниле овај задатак, било је неопходно извршити корените измене у њеном дотадашњем пословању. Уредба о земљорадничком задругарству поставила је темеље за трасирање нове политике према сељаштву.

Истина, у уредби о земљорадничким задругама коју је донело Савезно извршно веће кооперација као модел сарадње задруге и индивидуалних произ-

² Едвард Кардељ, *О неким проблемима наше политике на селу*, Пољопривреда Војводине 2, Нови Сад 1953, 8, 9.

³ АВ. Ф.334. Информација о организацији пољопривредне производње.

⁴ Исто.

вођача нигде се и не спомиње. Само у општим одредбама под Чланом 4 задруги се оставља могућност да организују пољопривредну производњу „на земљи узетој у закуп или на послугу од својих задругара или других лица.”⁵ Очигледно да Уредба под изразом „друга лица” подразумева индивидуалне произвођаче, али осим узимања земље у закуп, Уредба не наговештава друге видове сарадње задруге и приватног поседа.

И поред тога, можемо рећи да је Уредба о земљорадничком задругарству поставила принципе у области удруживања индивидуалног сељака и задруга, односно социјалистичких организација. Наиме, стављање акцента на добровољност, транспарентност, интересе потенцијалних задругара, али и идеолошке интересе СКЈ, Уредба на институционализован начин премошћава дубоки јаз између до тада по природи ствари антагонистичких страна. Уредба институцију задругарства поново приближава сељаштву. Они не само да одлучују дали ће ући и када изаћи из исте, већ им је омогућено да сами иницирају оснивање задруге. Став II Уредбе о томе каже следеће.

Оснивање земљорадничке задруге

Члан 15.

За оснивање земљорадничке задруге потребно је:

- 1) Да се најмање десеторица пунолетних пољопривредних произвођача споразумеју да оснују задругу,
- 2) Да се одржи оснивачка скупштина задруге,
- 3) Да се изврши регистрација задруге.⁶

Такође Члан 55 осветљава суштину уредбе и нове политике власти према сељаштву и пољопривреди: ”Сваки задругар уноси у задругу одређену имовинску вредност у виду удела, према правилима задруге. При одобравању правила народни одбор среза водиће рачуна и о томе да ли удели предвиђени правилима обезбеђују трајан рад задруге као привредне организације. Вредност удела увек се обрачунава у новцу.”⁷

Дакле, земљораднику је омогућено да он унесе у задругу само „одређену имовинску вредност,” самим тим он постаје задругар, али остаје и индивидуални произвођач. Заправо, основна сврха земљорадничких задруга јесте да привлачењем у задругу организују и контролишу индивидуалне произвођаче. Тако је председник задружног савеза Војводине, Ђура Јовановић-Мића у свом реферату на годишњој скупштини Савеза земљорадничких задруга Војводине одржаног маја 1954. године на следећи начин истакао овај битан елемент нове политике према селу. „Земљорадничко задругарство треба... да омогући унапређење пољопривредне производње и на индивидуалном поседу, а да истовремено омогући индивидуалном произвођачу да у задружним организацијама остварује своје демократско право управљања друштвеним средствима и про-

⁵ Службени лист, 5/1954.

⁶ Исто.

⁷ Исто

ширеном репродукцијом. То је пут који ће од радног сељака, садашњег „приватника” створити социјалистичког произвођача...”⁸

У свом осврту на Уредбу о задругарству Петар Стамболић на трећем конгресу СКС априла 1954. године истиче да је Уредба поставила социјалистичке принципе у области удруживања индивидуалних сељака, чија је суштина повезивање приватног газдинства са социјалистичким сектором.⁹ У овом смислу треба поменути и говор Гезе Тиквицког на седници ПК одржаног средином априла 1954. године, који истина не коментарише Уредбу, али кооперацију сматра кључним фактором у привлачењу индивидуалног газдинства социјалистичкој производњи. Он разлог бежања сељака у ситну производњу види у томе што су досадашњи облици кооперације у пољопривреди били „крути и оптерећени схватањима колхозовштине”.¹⁰ Међутим, морамо признати да је овакво размишљање и поред свега горе наведеног и даље појединачно, усамљено. Чак и највиши покрајински партијски руководиоци, расправљајући почетком 1954. о проблемима пољопривреде, кооперацији посвећују незнатну пажњу. Чак и по питању пољопривреде увек добро обавештен Пашко Ромац апелује да се пронађу нове форме које ће бити подесне за окупљање сељака.¹¹ Имајући у виду да је ова Покрајинска седница одржана пре Стамболићевог реферата, не чуди опрезност покрајинских функционера по овом питању. Стиче се утисак да је после прокламовања либералније политике и прихватања економских, односно тржишних закона у пољопривреди, сва политичка активност усмерена на с једне стране образлагање да се одустало од тзв. руског пута и с друге стране доказивање и упозоравање да се неће дозволити обнова капиталистичких односа. Истицање кооперације или неког другог модела значило би усмеравање, односно поновно мешање државе и самим тим угрожавање прокламованих принципа. Тек је Стамболићев наступ на III конгресу донекле променио овакво схватање.

Његов реферат је иницирао низ семинара и састанака среских комитета на подручју Војводине на којима су објашњаване његове тезе о овом питању на Трећем Конгресу. Пошто је већ наводно утврђено да постоји велико интересовање индивидуалних произвођача за организовање разних делатности са земљорадничком задругом, на овим састанцима је наложено задругама да својим капацитетима помогну приватни поседу да интензивније обавља пољопривредну производњу.¹² Међутим, увек се истиче да унапређење не сме омогућити приватном газдинству проширену репродукцију, јер би то већ значило ”капиталисање на селу”.¹³ Препоручивано је да се помоћ пре свега односи на

⁸ Дневник, 28. мај 1954.

⁹ Дневник, 27. април 1954.

¹⁰ АВ.Ф.334. Записник са седнице ПК за Војводину од 15. и 16. априла 1954.

¹¹ Исто.

¹² Морамо сумњати у тачност информације о веома великој заинтересованости сељака за разне видове сарадње за земљорадничким задругама јер на састанку Покрајинског комитета одржаном 15. и 16. априла 1954. године, приликом расправљања о стању на селу после реорганизације задруга и доношења Закона о земљишном фонду, већина говорника указује на тенденције бежања ка ситној производњи и неке врсте изолације приватног газдинства. Исто.

¹³ „Сељак се може кретати само у простој репродукцији у складу са нашом привредном политиком.” АВ, Ф. 334.а.ј, 2969.

пружање услуге крупним машинама, стварање сточарских задруга, као и кредитирање у циљу повећања производње. Чини се да је већ тада многима било јасно да амерички модел „покорвања” ситног поседа, обogaћен социјалистичким премисама, није могао гарантовати еволуцију ситносопственичке сељачке пољопривреде у оном правцу до којег је дошла приватна својина у другим привредним гранама. Показало се на многобројним примерима да се сељак везивао, односно кооперирао са друштвеном својином само уколико му је та сарадња обезбеђивала повољнији положај на тржишту и доносила већу зараду. Већа зарада заједно са „газдашком психологијом” неминовно је узроковала застој жељеног процеса који се, као што смо већ рекли, дефинисао као „социјалистички преображај села и пољопривреде.”

У прилогу овој тези говори нам чињеница да је у овом периоду нарочито велико интересовање сељаштва владало за кредите који би им омогућили набавку средстава за бољу обраду земље. Дакле, можемо закључити између осталог да сељак сада уз помоћ кредита покушава да сачува контролу над својом земљом и избегне заједничку производњу с земљорадничком задругом, односно државом. Наиме, на овај начин сељак остварује производњу на сопственом земљишту и све потребне радове обавља у сопственој режији. Тако су конференције посвећене кредитирању биле нарочито добро посећене, а број оних који су поднели захтев за кредит био је већи него што се очекивало.¹⁴

Савезно извршно веће је у априлу 1954. године објавило одлуку о давању инвестиционих зајмова земљорадничким задругама за кредитирање индивидуалних пољопривредних произвођача.¹⁵ У том смислу Срески савези земљорадничких задруга широм Војводине организовали су, у сарадњи са Народном банком, саветовања ради упознавања задружних руководилаца са условима које задруге морају испунити да би могле конкурисати за кредите намењене индивидуалним произвођачима. Међутим, огромна већина задруга, пошто није испуњавала потребне услове, није ни изашла на наведени конкурс, већ су захтеве сељака за кредите само евидентирале. Наиме, Упутство о кредитирању индивидуалних произвођача наметнуло је задругама тзв. кредитну способност као најважнији услов за конкурс. Под кредитном способношћу се подразумевало да дугови задруге морају бити покривени сопственим новчаним фондом. Чак и успешним задругама било је тешко да испуне овакве захтеве јер су оне сву добит често улагале у основна средства која се у оцењивању кредитне способности не узимају у обзир.¹⁶

Дакле, овакав систем кредитирања пољопривреде није био ефикасан. Нису постојале банке које би представљале преко потребну финансијску подршку новом приступу државе пољопривредним произвођачима, као ни банке или друге институције које би се бавиле искључиво кредитирањем пољопривреде. Тако су велика индустријска предузећа или пољопривредна добра са знатно квалитетнијим стручним кадровима лакше долазила до потребних кредита.¹⁷

¹⁴ *Дневник*, 11. јун 1954.

¹⁵ *Службени лист*, 15/1954.

¹⁶ АВ, Ф. 247, кутија 72.

¹⁷ Иницијатива за оснивање пољопривредне банке или задружне штедионице покренута је, како „Дневник” пише, од стране кикиндских пољопривредних произвођача током лета 1955. године. *Дневник*, 27. јун 1955.

Такође, чињеница је да су задруге у већини случајева биле већ оптерећене дуговима из претходног периода и самим тим нису могле да рачунају на добијање кредита јер нису биле кредитно способне.¹⁸

Увидело се да је неопходно формирати специјалне задружне кредитне организације које ће држави омогућити да преко задруга успешније врши улагања у пољопривреду. Стога се почетком 1955. године кренуло са оснивањем специјализованих кредитних организација,¹⁹ које су оснивале задружне организације, пре свега опште земљорадничке задруге.²⁰ (Задружне штедионице несметано су могле отворати и сељачке радне задруге, сточарске, виноградарске, живинарске задруге и чак предузећа основана од стране земљорадничких задруга.) Тако је већ до почетка лета основана мрежа задружних штедионица²¹ у свим срезovima Војводине.²²

Реорганизацијом сељачких радних задруга земљорадничке задруге дошле су до значајних средстава која су им омогућила да на разне начине помогну сељаштву. Осим формирања посебних одбора за заједничко коришћење крупних машина, организоване су многобројне делатности са елементима заједничке производње. Наиме, задруга и индивидуални произвођач обавезују се да ће заједнички учествовати у пољопривредној производњи на сељачковој земљи. Добит се дели на основу уложених средстава. Осим свог рада, власник земље учествује у расподели и по основу власништва над земљом. Међутим, и поред значајне користи која им је пружена, сељаштво је веома опрезно улазило у производну сарадњу са задругама. И када би прихватили овај вид кооперације, то су чинили са мањим делом земљишних површина којима располажу. Интересантно је да су имућнија домаћинства са већим поседом, отворенија, односно да број домаћинства која учествују у сарадњи расте идући од категорије домаћинства са мањим поседом ка категоријама са већим поседом. С друге стране и задругама је више одговарала сарадња са већим газдинствима, јер су на тај начин имале посла са мање произвођача и на тај начин остваривале веће уштеде у раду стручњака, као и машинског парка.²³

¹⁸ Проблем је био и у самом систему кредитирања који је спровођен максимално централизовано преко Народне банке, која је самим тим била преоптерећена многобројним пословима - од кредитирања великих предузећа, па до најмањих угоститељских радњи. Мада је истицању потребе за реорганизовањем кредитног, односно банкарског апарата, у великој мери и кумовала чињеница да новопрокламовани систем самоуправљања није трпео толико изражену централизацију.

¹⁹ Прва задружна штедионица основана је априла 1954. године у Крању у Словенији, Милош Богдановић, *Задружне штедионице и њихова организациона улога у кредитирању земљорадничких задруга*, Привредна изградња 2, Нови Сад 1958, 15.

²⁰ Оснивање штедионица омогућено „Уредбом о банкама и штедионицама“ из 1954. године, *Службени лист ФНРЈ*, 4. /1954.

²¹ Иначе, Главни задружни савез ФНРЈ на свом пленуму од 22. и 23. фебруара 1952. године одлучио је да обавезе све задружне савезе да покрену обавезно оснивање штедно-кредитних одсека код свих задруга ради поспешивања штедње задругара. Ови одсеци су морали имати пододборе за штедњу и кредит. Међутим, ове мере нису донеле значајније резултате и, како каже Драган Веселинов „задружној штедњи ће покушати Војводина да пружи већи значај тек у политици социјалистичке кооперације.“ Драган Веселинов, *Задругарство Војводине...*, 224.

²² АВ, Ф. 247. кутија 43.

²³ Александар Тодоровић, *Утицај земљорадничке задруге на пољопривредну производњу на селу*, Привредна изградња 7, Нови Сад 1959, 37.

У Тамишком срезу организована је израда персијских ћилима у којем је учествовало око 200 жена, у северном Банату организовано је сакупљање лековитог биља.²⁴ Примећено је да се значајни резултати у развоју производње и проширења сарадње између задруге и индивидуалних произвођача могу постићи преко тзв. споредних делатности које су нераскидиво везане за свако сеоско домаћинство. Стога је задружни савез Војводине у циљу конкретизације ове идеје основао почетком 1955. године Одбор за домаћинство и препоручио среским савезима и земљорадничким задругама да и оне оснују овакве одборе.

Прва акција Одбора за домаћинство Задружног савеза Војводине била је увоз расних кокошака високе носивости и оснивање сопствене фарме у сврхе матичног запата.²⁵

Занимљива је активност одбора за домаћинство у Новом Бечеју који је организовао курс за шивење и кројење и курс за домаћу радиност, док је у вршачком срезу Одбор организовао око 150 жена које су код својих кућа шиле патике, блузе и сл. С тим што је Срески савез обезбеђивао материјал и откуп свих производа.²⁶

Услуживање, односно задружно пружање услуга индивидуалним произвођачима, представљало је најједноставнији облик кооперације. Наиме, сам процес производње, осим ако се не ради о машинској услузи, највећим делом налазио се у рукама сељака. Такође, из чињенице да се овај облик кооперације махом заснивао на трговачком односу између задруге и произвођача произишло је да се он не може третирати као виша форма кооперације. Чак се сматрало да се све што излази из оквира производне кооперације не може сматрати ни кооперацијом у правом смислу. Ипак, уношењем модерних средстава у заосталу сељачку производњу она је у знатној мери допринела већој продуктивности пољопривреде уопште. Такође, њена широка примена постепено је омогућавала веће учешће и мешање задруге у процес производње на приватном поседу. Ипак, од 1953. године, па до 1955. године земљорадничке задруге су основале 703 организације и установе којима је циљ био унапређење пољопривредне производње. Од тога: 177 пропусних станица, 59 расадника, 24 пољопривредне апотеке, 3 станице за вештачко осемењивање, 24 станице за заштиту биља и друго. Задруге су у истом периоду основале и 476 ситних предузећа и погона за прераду и дораду пољопривредних производа, углавном поврћа.²⁷

Било је предвиђено да задруге своје услуге пружају по економским ценама и на тај начин остваре одговарајућу добит. Међутим, као што смо већ истакли, тада је у задругама преовладавало мишљење да је њихова улога да буду сервис сељаштву и да цена њихових услуга мора бити сразмерно ниска, често и нижа од тржишне. Да је неразумевање саме суштине и крајњег циља кооперације међу задругарима, али и локалним партијским руководиоцима било изразито показују нам многобројни примери. Наиме, чак и када су највиши државни и покрајински руководиоци јасно критиковали овакав однос пре-

²⁴ Дневник, 28. мај 1954.

²⁵ Дневник, 8. новембар 1955.

²⁶ Исто.

²⁷ АВ, Ф.334. Записник са седнице ПК КПС за Војводину од 2. новембра 1955.

ма индивидуалним произвођачима овакве појаве је било тешко искоренити. С друге стране и индивидуални сељак је показивао слаб интерес за набавку репродукционог материјала по тржишним ценама јер је путем контрахаже имао знатно повољније услове.

Контрахирање је уз кредитирање у овом периоду несумњиво представљао најчешће примењиван облик сарадње између задруге и индивидуалног произвођача.

Заправо, кредитирање и контрахирање као видови кооперације имају одређених сличности. Наиме, код контрахирања се често, а касније је то постало и правило, подразумевало да задруга авансира произвођача репродукционим материјалом. Дакле, она кредитира произвођача. Међутим, контрахирање пољопривредних производа се ипак битно разликује од кредитирања јер оно повлачи много више обавеза у току самог процеса производње.

Иако се председник Савеза земљорадничких задруга Војводине жалио на слабе резултате земљорадничких задруга у повезивању пољопривредних произвођача са прехранбеном и прерађивачком индустријом, у 1954. години највише пољопривредних производа је контрахирано у Војводини.²⁸ Ипак, можемо рећи да је систем контрахирања индустријског биља у целини ишао преко прерађивачке индустрије. Тако је тек на иницијативу Комбината прехранбене индустрије „Серво Михаљ” Пољопривредна комора у Зрењанину сазвала конференцију представника среских савеза земљорадничких задруга тамишког, бегејског, потиског, кикиндског, јашатомићког и алибунарског среза са циљем да се испитају могућности да се рад око контрахирања индустријског биља у потпуности повери земљорадничким задругама. Иницијатива је образложена недостацима дотадашњег система повереника, нарочито њиховом слабом активношћу у правцу правилне примене агротехничких мера, што је неминовно имало за последицу смањивање приноса ових култура.²⁹

Колико је Уредба о земљорадничким задругама била штурa, а касније појашњавање највиших партијских руководиоца и многобројних семинара било неразумљиво и страно не само обичном сељаку, већ и руководиоцима на терену показују многобројни примери. Наиме, пошто кооперација још није била теоријски уобличена, процес едукације партијског чланства, као и силовите пропаганде којој је народ био изложен у сличним приликама у прошлости још није био спроведен. Стога је карактер многоструких економских спрега између задруга и индивидуалних произвођача код многих задружних руководиоца погрешно тумачен. Тако је ова сарадња у великом делу заснивана на схватању о потреби пружања помоћи сељацима, при чему су слабљени задружни фондови, односно без икакве надокнаде амортизована друштвена средства за производњу. Тако је задруга у Старом Бечеју набавила за своје чланове 500 расних петлова, а да корисници ове акције нису имали никаквих обавеза према

²⁸ Ђура Јовановић је за лоше резултате окривио недовољно разумевање ове проблематике од стране земљорадничких задруга, прехранбене индустрије (нарочито је апострофирао млекаре и кланице), али и народних одбора срезова. *Дневник*, 28. мај 1954.

²⁹ Јакоб Чезек, *Сарадња између земљорадничких задруга и предузећа прехранбене индустрије*, Пољопривреда Војводине 9-10, Нови Сад 1954, 61.

задрузи.³⁰ Задруге, уместо да постану организатори пољопривредне производње индивидуалних сељака и кроз обострану корист постепено приближавају приватни посед социјалистичкој држави, оваквим пословањем уместо да јачају, саме су себе руинирале.

Ипак, треба нагласити да је задругама морало бити ванредно тешко да поврати поверење сумњичавог сељаштва које је, како је изгледало, неповратно изгубљено током колективизације. Нема сумње да је власт била свесна оваквог расположења сељаштва према сарадњи са задругом, односно државом. Задобијање поверења сељаштва уз рентабилно пословање задруге било је тешко остварљиво, барем у првим годинама спровођења нове политике према селу и пољопривреди. Стога је држава не само толерисала, већ и популарисала неке видове сарадње где је поштовање интереса задруге било најблаже речено сумњиво.

Илустративан пример, који је истина најзаступљенији био у Хрватској, али је био познат и у Војводини, јесте тзв. гарантовање приноса задругарима. Задруга склапа са задругарима уговор о производњи одређене културе на одређеној површини. Обавеза задруге је да задругару обезбеди квалитетно семе, средства за заштиту биља, као и савете стручног лица. С друге стране, произвођач је дужан да се придржава свих налога од задруге одређеног стручњака и прихвати обавезу да вишак приноса, изнад оног који му задруга гарантује, дели са задругом. Уколико принос не буде на висини гарантованог, задруга је дужна да плати семе, ђубриво и поменути стручну помоћ. Принос који задруга гарантује увек је знатно већи (обично за 30%) од приноса који сељаци иначе постижу. Уговор је често био такав да су се задруге обавезале да принос, ако је мањи од гарантованог, надокнаде тако да сељак добије онолику количину колико му је уговором гарантовано. У случају да принос буде виши од гарантованог, задрузи је од вишка припадало 30%. Она је и тај проценат делила са пољопривредним станицом која је обезбеђивала агронома.³¹

И поред свега, овакво недовољно економично пословање задруга довело је до лепих резултата у разбијању великог неповерења код сељаштва. Стога је овај период од посебног значаја у историји кооперације јер је створио неопходне предуслове за њен каснији развој. Наравно, спровођење овакве политике захтевало је драстично повећање улагања у задруге и пољопривреду. За ову сврху од посебног значаја биле су задружне услужне машинске станице које су

³⁰ Сличних примера било је пуно. Тако је задруга у Молу делила задругарима уљане погаче по 10 динара за килограм, а тржишна цена је била 25 динара, мекиње је продавала по 19 динара, док им је на тржишту цена износила 35 динара. За све ове услуге произвођачи нису имали никаквих материјалних против обавеза према задрузи. *Дневник*, 18. децембар 1955.

³¹ Сличан је пример сарадње између задруге и оних домаћинстава која нису имала ни механизацију ни запрегу. Сматрало се да су оваква домаћинства погодна за експлоатацију од стране оних који имају запрегу и који поред обраде своје земље туђу узимају у аренду. Стога, задруге, улазећи у сарадњу са оваквим домаћинствима, нису криле и маскирале економским разлозима заправо политичке побуде. Уговор између две стране подразумевао је да задруга обезбеди обраду, почев од орања до косидбе или бербе. Такође, оно што је нарочито важно, задруга даје увек знатно већу аренду од приватника, односно, можемо рећи, реалне тржишне вредности. *Дневник*, 22. децембар 1955

почетком 1955. снабдевене важнијим пољопривредним машинама. Из тог разлога Савезно извршно веће Војводине одредило је да се почетком 1955. формирају фондови при Извршном већу, али и срезовима, градовима и градским општинама у висини од 386 милиона динара.³² Међутим, значајна средства из ових фондова, нарочито инвестиционог фонда Војводине, била су за земљорадничке задруге тешко доступна због одређених ограничења и компликоване процедуре коју је неодговарајући стручни кадар тешко могао испоштовати.³³

Поред наведене набавке машина услужним машинским станицама и обезбеђивања субвенција за семе, предвиђено је да се средства из ових фондова користе за развијање система контрахирања, које ће омогућити да се произвођачима пољопривредних производа на име бескаматног аванса доделе средства за производњу - ђубриво, квалитетно семе и др.³⁴

Дакле, и на овим примерима видимо да су се улагања у пољопривреду могла спроводити само преко задруга или евентуално других друштвених организација која могу гарантовати да ће средства остати у друштвеним рукама и тако вршити социјалистички утицај на сељаштво. Још 1956. године Кардељ је упозоравао да се и даље у приватним рукама налази велики број трактора и других крупних пољопривредних машина, које су добили путем регреса и многобројних других олакшица. Овакво стање представља велику препреку процесу приближавања социјалистичког сектора, односно државе сељаштву јер је, као што смо већ могли видети, предвиђено да управо средства за производњу морају бити у друштвеном власништву како би сељаштво било приморано да са њеним власницима, односно задругама, улази у пословне аранжмане. На тај начин задрузи се отварају врата за дубљу сарадњу чији је циљ био не само развој пољопривреде, већ и „мењање структуре приватног газдинства”.

Међутим, значајна механизација у приватним рукама не само да обавља пољопривредне послове на имањима власника, већ је они уз надокнаду изнајмљују другим домаћинствима. На овом пољу задруге су пре свега због слабе техничке опремљености тешко могле конкурисати индивидуалним газдинствима. Од укупно 400 земљорадничких задруга, колико их је било у Војводини почетком 1956. године, њих 209 имало је 400 трактора, 195 задруга имало је 332 вршалице, док је у приватном власништву било 981 трактора и 974 вршалице.³⁵

---

³² *Дневник*, 24. фебруар 1955.

³³ На пример, за зајам који је из средстава инвестиционог фонда Војводине намењен индустрији и пољопривреди за мање реконструкције и довршења већ започетих објеката, подносилац захтева морао је да поред захтева за зајам, поднесе и генерални пројекат, који треба да садржи инвестициони пројекат израђен према Уредби о изради и одобравању инвестиционог програма, затим идејни пројекат грађевинских радова, као и спецификацију и предрачун опреме и монтаже. Такође, подносилац је морао да депонује банци гарантни износ у висини 5%. Поред тога, банка је могла да услови одобрење зајма јемством народног одбора на чијем се подручју налази седиште подносиоца захтева, а затим и изјавом Извршног већа Војводине да ће евентуални губитак, који би настао ако корисник не врати зајам, бити надокнађен из инвестиционог фонда Војводине. *Дневник*, 14. април 1955.

³⁴ *Дневник*, 25. фебруар 1955.

³⁵ *Дневник*, 9. март 1956.

Из тих разлога јачање земљорадничких задруга постаје приоритет власти у њеној политици према селу. Поред оснивања задружних услужних станица и разних фондова, држава је у том циљу предузела и друге мере. Наиме, примењено је да систем откупне трговине пољопривредних производа онемогућава да се део зараде враћа у пољопривреду. Откупом су се бавила предузећа са монополним правом на откуп жита по унапред утврђеним ценама. У промету пољопривредних производа уочена је значајна разлика између откупних цена које се плаћају произвођачима и малопродајних цена. Разлоге великих разлика у ценама треба тражити у високим трошковима компликоване трговачке мреже. Наиме, у промету пољопривредних производа учествовао је велики број посредника. Заправо, зараду је гутао скуп трговински апарат који је креирао цену пољопривредних производа скупље од стварне тржишне вредности.³⁶

Неминовно се наметнула потреба за упрошћавањем таквог промета, односно непосреднијом разменом добара између произвођача и потрошача. Такво виђење се иначе подударало са економском филозофијом СКЈ. Ипак, то није био главни разлог који је довео до промене откупног система пољопривредних производа. Евентуалне зараде од продаје пољопривредних производа могле су се употребити у правцу јачања земљорадничке задруге општег типа. Такође, сматрано је да се ти приходи преко задруга могу најбоље уложити у унапређење аграрне производње. Међутим, када се мало дубље загребе по документима из овог периода откриће се још један, можда и најважнији разлог напуштања дотадашњег система откупа пољопривредних производа. Наиме, Стеван Дороњски на проширеном пленуму ПК КПС за Војводину одржаном 2. XI 1955. у свом реферату о стању на селу о овом питању рекао је следеће: „Данас на тржишту пољопривредних производа у Војводини влада анархија. Ми смо дефицитарни и прехрамбеним артиклима, а индивидуални произвођач је главни продуцент тржишних вишкова. Он се налази у монополском положају према заједници, а према њему у међусобном конкурентском односу налазе се наша трговинска предузећа, која између себе конкуришу и на тај начин трпају новац у џеп сељака.”³⁷ Дакле, добијањем монополског положаја у откупу пољопривредних производа, земљорадничке задруге спречавају слободно креирање цена, а самим тим спутавају развој приватног газдинства. Уместо да највећи део зараде од продаје пољопривредних производа остане у рукама произвођача, она се на овај начин једним делом прелива у задружне фондове. Јачањем задруга, односно друштвеног сектора, додатно се лимитира индивидуални сељак и самим тим омогућава лакше подруштвљавање пољопривреде. Стеван Дороњски овакву политику правдао је и чињеницом да индивидуални сељак зараду највећим делом улаже у подизање сопственог стандарда и делимичну обнову ситног инвентара, док би задруге поменути зараду „усмеравале на проширену репродукцију,” односно развој пољопривреде.³⁸

³⁶ Нестабилност на тржишту пољопривредних производа покушала се решити увођењем тзв. договорених цена за важније пољопривредно-прехрамбене производе. Међутим, овом мером није се постигао жељени резултат, већ се тиме, ионако тешка ситуација, додатно погоршала, нарочито у погледу снабдевања месом. Наиме, пољопривредни произвођачи стоке су, услед ниских договорених цена, обуставили даљи тов стоке. АВ, Ф. 297. кутија 6.

³⁷ АВ. Ф. 334, Записник са седнице ПК КПС за Војводину од 2. новембра 1955.

³⁸ Исто.

Додељивање монопола земљорадничким задругама у откупу и ограничавање цена аграрних производа створили су слику да се држава враћа административном откупу. То би значило и одустајање од прокламоване политике која се у највећој мери заснивала на одустајању од совјетских метода владања. Што се тиче пољопривреде, то би значило губљење интересовања индивидуалног сељака за производњу и несумњиво њен несагледив пад. То се наравно није смело дозволити. Заправо, намера је била да се цене аграрних производа стабилизују, а не фиксирају. Конкуренција између откупних предузећа довела је по мишљењу власти до нестабилности цена док су задруге, преузимањем главне улоге у промету, тражиле заједнички интерес са индивидуалним произвођачем и формирале тржишне цене без већих осцилација.³⁹ Потреба за додатним продубљивањем односа између задруга и сељаштва представљала је вероватно најважнији разлог укључивања задруга у откуп. Међутим, задруге у трговини вишковима пољопривредних производа или нису имале право учешћа или, због монопола, чврстих цена и без банкарске помоћи, нису имале потребних средстава.⁴⁰

Поред ових мера у циљу привлачења пољопривредних произвођача задругама коришћене су такозване огледне парцеле на којима су спровођене најсавременије агротехничке мере, попут прскања из авиона у циљу сузбијања корова.⁴¹

На пленуму Главног задружног савеза Србије одржаног у пролеће 1956. године задругама је препоручено развијање разних видова кооперације са индивидуалним произвођачима у циљу унапређења пољопривредне производње и ширења социјалистичких облика привређивања. У поднесеном извештају наглашено је да се горе наведени циљеви могу остварити уколико задруге спроведу „кооперацију са сељацима у извођењу свих пољопривредних акција за повећање производње.” Конкретно, препоручује се склапање уговора о коришћењу задружне механизације, о производњи семена и о употреби средстава за заштиту биља и негу усева. Такође, задругама је предложено да организују удруживање приватних пољопривредних имања ради употребе крупних пољопривредних машина на већим комплексима земљишта. Задруге би привремено кредитирале ове послове, а земљорадници би после жетве враћали кредите задругама. На истом принципу могла се успоставити и кооперација између

---

³⁹ Исто.

⁴⁰ Према подацима Задружног савеза Војводине, за првих десет месеци 1955. године, од укупних тржишних вишкова Војводине, који су износили око 35 милијарди динара, задруге су обавиле промет са свега 3,5 милијарди. У структури овог промета житарице и индустријско биље, као производи који су учествовали са око 60% у укупним тржишним вишковима пољопривреде Војводине, учествовали су са свега 7%. Такође, задруге су у укупном износу кредита датих у том периоду у откупу пољопривредних производа учествовале са 1,5%. *Дневник*, 9. март 1956.

⁴¹ Тако су задружни савез старопазовачког среза са Институтом за оплемењивање и производњу биља из Земуна и Завод за заштиту биља из Новог Сада организовали низ огледа пропагандног карактера. На пример, сејане су поједине сорте кукуруза отпорне на сушу. Постављена су 23 научна огледа у готово свим местима у срезу са неколико врста домаћих и страних хибрида. Затим је по селима одржано преко 50 предавања и приказано 12 филмова едукативног карактера. *Дневник*, 25. фебруар 1955.

сељака и задруга у производњи семена. Препоручено је да се кооперативни модел спроводи и у сточарству. Земљорадници би добили приплодну стоку под условом да узгајају одређен број грла и да их хране по упутствима ветеринара.⁴² Другог дана рада пленума сугерисано је задругама да већу пажњу посвете контрахирању пољопривредних производа, нарочито производњи жита.⁴³

На основу препорука Главног задружног савеза Србије сарадња задруга са појединцима или групама произвођача, како је у препоруци и предвиђено, добија нарочит замаха.⁴⁴

Активност задруга општег типа у правцу сарадње са сељаштвом драстично је повећана у односу на 1954. годину. Тако, на основу реферата Ристе Антуновића, члана извршног комитета ЦК Савеза комуниста Србије, видимо да су задруге набавиле за своје чланство 1956. године петнаест пута више семена пшенице него 1954. године и десет пута више семена кукуруза. Вредност вештачког ђубрива, набављеног преко задруга, порасла је са 79 милиона на око 350 милиона динара. У оквиру задруга број млекара се повећао за 28, а пекара за 226.⁴⁵

Илустративан пример је и вредност машинских услуга - она је 1955. године износила 357 милиона динара, а већ следеће године се попела на милијарду динара.⁴⁶

Такође, задруге су од 1956. године прво у Бајмоку, а затим у Жеднику и Ђурђину узимале земљу у трогодишњи закуп. Углавном је то била земља оних домаћинстава која нису имала потребне радне снаге. Задруге су власницима земље плаћали закупнину у натури, у просечној вредности од 10 хиљада динара, а земљарину око 5 хиљада по јутру. На закупљеној земљи задруга је могла да производи по својој вољи, без икаквих других обавеза.⁴⁷

Повећано улагање у задруге постепено је доводило и до другачијих односа са произвођачима. Од обичног плаћеног пружања услуга у машинској обради од краја 1956. и почетка 1957. све чешће је долазило и до склапања уговора са произвођачима. Истина, још 1955. у Резолуцији четвртог пленума ССРНЈ „О задацима привредне политике у наредном периоду” истакнуто је да

⁴² *Дневник*, 12. мај 1956.

⁴³ *Дневник*, 13. мај 1956.

⁴⁴ Током 1956. године, у сарадњи задруга са групом произвођача развиле су се две варијанте: кикиндска и ердевичка. Суштина ове врсте сарадње у оба случаја састоји се у томе што задруга ступа у кооперацију са групом произвођача чије су парцеле у једном комплексу, ради економичнијег коришћења машина, док се власништво не мења и скидање усева је у рукама произвођача. Тако задруге на основу тзв. „кикиндске варијанте” посебно стимулишу индивидуалне произвођаче, односно обављају услуге за 10% ниже од тржишне вредности, док је „ердевичка варијанта” подразумева сарадњу на комплексним парцелама под воћњацима и виноградима. Ова варијанта је комплекснија у односу на претходну јер задруга учествује у обради, заштити, али и преради грождја. Парцела остаје у трајном власништву сељака, али се он обавезује да кредит око подизања винограда или воћњака врати у плодовима у року од три године. *Дневник* 17. фебруар 1957.

⁴⁵ *Политика*, 29. јун 1956.

⁴⁶ АВ, Ф. 247. а.ј. 320.

⁴⁷ *Дневник*, 17. фебруар 1957.

се између задруга и индивидуалних произвођача треба развијати сарадња у производном процесу.⁴⁸ Међутим, задруге за такву врсту сарадње у том периоду, услед недостатка машина и других средстава, очигледно нису биле спремне. Прве значајније уговоре са произвођачима задруге су почеле да склапају од друге половине 1956. године. Уговор је садржавао два дела који су одређивали обавезе задруга, односно произвођача. На пример, задруга се обавезивала да ће својим машинама извршити зимско орање, сејање, дрљање и сл. За сваку од ових операција, уговором је предвиђана и површина и цена изражена у килограмима културе која се обрађује. Уговором се дефинисало и време извршавања ових послова у одговарајућим агротехничким роковима. За све ове послове, као и давање семена и ђубрива, задруга је кредитирала произвођаче, с тим што се коначан обрачун извршавао на основу налога који је произвођач потписивао по обављеним пословима, као и на основу пријемница о издатим количинама семена и ђубрива. У случају некавалитетне услуге коју би потврдила стручна комисија, задруге су биле дужне да исто земљиште поново обраде о истом трошку. С друге стране произвођач се обавезивао да ће за извршене услуге, као и кредитирање за семе или ђубриво задрузи исплатити потраживања у природи у одговарајућем временском року. Важна информација јесте да је цена услуге машина задругарима била јефтинија за 15% у односу на остале произвођаче.⁴⁹

Типичан пример тзв. више форме у кооперацији који је узео маха управо 1956. године на простору Војводине јесте тзв. „новобечејска варијанта.” Према њој произвођач је ступао у сарадњу са задругом тако што је улагао земљу и радну снагу док је задруга улагала механизацију, репродукциони материјал, као и стручно руковођење свим операцијама. Уговором се предвиђала тржишна вредност рада и материјала, као и рента власнику земље. Ове вредности су се рачунале као проценат укупних улагања у производњу. Управо је и деоба прихода сразмерна збиру обрачунатих процената.⁵⁰

Почетком 1957. године кооперација у сточарству добила је нове форме. Тако је задруга у Бечеју до 1956. године давала произвођачима расне крмаче под одређеним условима. Овакав облик кооперације је задржан и 1957. године, али је проширен и уговором прецизиран. Задруга је давала произвођачима приплодне крмаче на три године под условом да произвођач сав запат прода задрузи по цени 20% нижој од тржишне, док се произвођач обавезује да је храни по предвиђеној табели.⁵¹

И поред многобројних примера сарадње између земљорадничких задруга, односно државе и са друге стране, како се тада говорило, индивидуалних произвођача, можемо рећи да су резултати у економском и политичком смислу

⁴⁸ Дневник 29, 30. новембар 1955.

⁴⁹ Политика, 8. април 1957.

⁵⁰ Дневник 17. фебруар 1957.

⁵¹ Иста задруга је до 1957. године око 360 јутара пашњака давала под закуп, али је од 1957. склапала уговор са произвођачима којим их обавезује да задружној млеку исплате годишње 600 литара млека по свакој крави и да мушку телад, уколико не желе да их задрже за себе, продају задрузи. Политика, 8. април 1957.

били више него скромни. Они и нису могли бити бољи јер је систем кооперације, како је био замишљен, захтевао знатно веће инвестиције у пољопривреду. Земљорадничке задруге општег типа које је испред социјалистичке државе требало да буду носилац сарадње са приватним поседом, нису могле, без елементарне опремљености савременим техничким средствима, понудити ситном сељачком поседу било какав вид помоћи, односно сарадње у обради земље. Сарадња у сточарству је такође захтевала значајна средстава. Стога је кооперација у овом периоду представљала систем који је разбијао код сељаштва укореењен осећај неповерења у државу и њене мере према селу и пољопривреди.

Литература:

1. АВ. Ф.334. Информација о организацији пољопривредне производње
2. АВ.Ф.334. Записник са седнице ПК за Војводину од 15. и 16. априла 1954.
3. АВ, Ф.334. Записник са седнице ПК КПС за Војводину од 2. новембра 1955.
4. Александар Тодоровић, *Утицај земљорадничке задруге на пољопривредну производњу на селу*, Привредна изградња 7, Нови Сад 1959
5. *Дневник*, 27. април 1954.
6. *Дневник*, 28. мај 1954.
7. *Дневник*, 11. јун 1954.
8. *Дневник*, 24. фебруар 1955.
9. *Дневник*, 25. фебруар 1955.
10. *Дневник*, 14. април 1955.
11. *Дневник*, 27. јун 1955.
12. *Дневник*, 8. новембар 1955.
13. *Дневник* 29, 30. новембар 1955.
14. *Дневник*, 18. децембар 1955.
15. *Дневник*, 22. децембар 1955
16. *Дневник*, 9. март 1956.
17. *Дневник*, 12. мај 1956.
18. *Дневник*, 13. мај 1956.
19. *Дневник* 17. фебруар 1957.
20. Едвард Кардељ, *О неким проблемима наше политике на селу*, Пољопривреда Војводине 2, Нови Сад 1953.
21. Јакоб Чежек, *Сарадња између земљорадничких задруга и предузећа прехранбене индустрије*, Пољопривреда Војводине 9-10, Нови Сад 1954
22. Никола Гаћеша, *Земљишни власнички односи у Војводини уочи Другог светског рата*, Нови Сад 2007.
23. *Службени лист ФНРЈ*, 4. /1954.
24. *Службени лист*, 5/1954
25. *Службени лист*, 15/1954.
26. *Политика*, 8. април 1957.
27. *Политика*, 29. јун 1956.

PLACE AND ROLE OF COOPERATION IN THE PERIOD FROM 1954 TO 1956

Summary: Cooperation represents legal term of connectivity between agricultural farmers and cooperatives or other community organizations, and also is a mechanism for socialization of land and creation of ideological acceptable social relations in the village. This model had the strongest influence for a period of 1957 - 1964. However, our historiography neglected or completely ruled out its influence on agriculture for a period before 1957. Using plenty of examples the author proves its wide use, especially for a period of 1954-1956.

Key words: Cooperation, agriculture, village, socialism, ideology